

¹ Ленін У. І. Творы. Т. 31. С. 264.

² Гл.: Матэрыялы Пленума КЦ КПСС 17—18 февраля 1988 г. М., 1988. С. 57—58; Матэрыялы X Пленума ЦК КПБ 13 мая 1988 г. Мінск, 1989. С. 73—74; Гродзенская праўда. 1988. 18 мая, 30 августа; Настаўніцкая газета. 1988. 27 студзеня.

³ Гл.: Віцебскі рабочы. 1989. 12 мая, 6 ліпеня, 14 ліпеня, 7 верасня.

⁴ Гл.: Віцебскі рабочы. 1988. 21 мая; Магілёўская праўда. 1988. 20 мая; Заря. 1988. 19 мая; Гомельская праўда. 1988. 18 мая.

⁵ Гл.: Матэрыялы X Пленума ЦК КПБ. С. 48; Вечерний Мінск. 1988. 20 мая.

⁶ Гл.: Настаўніцкая газета. 1989. 20 мая.

С. М. ХОДЗІН

АРГАНІЗАЦЫЯ ПЕРАПРАЦОЎКІ СЕЛЬСКАГАСПАДАРЧАЙ ПРАДУКЦЫІ Ў КАЛЕКТЫЎНЫХ ГАСПАДАРКАХ БССР

(другая палова 20-х гадоў)

Шырокая праграма перабудовы ўсіх сфер грамадскага жыцця, распрацаваная КПСС, прадугледжвае першачарговае вырашэнне харчовага пытання, што немагчыма без паляпшэння перапрацоўкі, захоўвання і рэалізацыі сельскагаспадарчай прадукцыі. У сучасны перыяд побач з развіццём непасрэдна перапрацоўчай прамысловасці вызначаецца таксама стварэнне параўнальна невялікіх вытворчасцей і прадпрыемстваў па перапрацоўцы прадукцыі і дастаўцы яе спажыўцам непасрэдна самімі калгасамі. На Чацвёртым Усесаюзным з'ездзе калгаснікаў падкрэслівалася, што без падсобных вытворчасцей немагчыма і дынамічнае развіццё эканомікі гаспадарак, якое абумоўлена сезоннасцю¹. Дапаможныя прамысловыя прадпрыемствы ў калгасах — гэта самая простая і найбольш распаўсюджаная форма злучэння сацыялістычнай сельскай гаспадаркі з элементамі прамысловай вытворчасці. Адначасова, гэта адзін з самых старых метадаў вытворчага выкарыстання працоўных рэсурсаў на вёсцы.

А. В. Чайнаў яшчэ ў 1919 годзе ў якасці маласпрыяльнага адрознення арцельнай гаспадаркі ад капіталістычнай, адзначаў, што «апошняя (капіталістычная — С. Х.) утрымлівае ў сабе заўсёды такую колькасць працы, якая неабходна ёй у дадзены момант згодна яе арганізацыйнага плана, і ніводным рабочым больш»². Сапраўды, пераважная большасць сельгасарцелей і камун Беларусі ў час уборкі ўраджаю ў 20-я гады ўжывала наёмную працу. Аднак існаваў і іншы шлях забеспячэння рацыянальнага выкарыстання працоўных рэсурсаў. Па меры аднаўлення сельскай гаспадаркі і далейшага ўмацавання калгасаў станавілася магчымым развіццё на іх тэрыторыі прадпрыемстваў па перапрацоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі і іншых вытворчасцей па задавальненню рознабаковых патрэб калектыўных гаспадарак.

На XV з'ездзе ВКП(б) адзначалася, што «гэты працэс стаіць у сувязі з ростам інтэнсіўных культур, жывёлагадоўляй і г. д. і з растучымі экспартнымі магчымасцямі (масларобчыя заводы, сыраварні, кансервавыя заводы, заводы па першаснай апрацоўцы ільну, сушыльні, беконныя заводы і г. д. і да т. п.)»³.

На працягу першай паловы 20-х гадоў калектыўныя гаспадаркі, узнікшыя на землях дзяржаўнага фонду, маглі карыстацца зямлёй і пабудовамі, якія меліся на ёй, толькі на правах арэнды. Гэта прыводзіла да неэфектыўнага выкарыстання абсталявання і паступовага разбурэння памяшканняў прадпрыемстваў. Пасля XIV з'езда ВКП(б) робяцца пэўныя захады, каб змяніць існуючыя становішча. 16 лютага 1926 года прымаецца пастанова Савета Народных Камісараў СССР «Аб парадку перадачы калгасам падсобных і прамысловых прадпрыемстваў»⁴. Згодна пастанове СНК Беларускай ССР (снежань 1926), калектыўным гаспадаркам рэспублікі перадаваліся прадпрыемствы па першаснай апрацоўцы і перапрацоўцы прадуктаў сельскай гаспадаркі (маслабойныя і сыраварныя, пладова-сушыльныя, крухмальныя і інш.), а таксама прызначаныя для абслугоўвання розных патрэб сельскагаспадарчай вытворчасці (лесапільныя, цагельныя і г. д.). Разам з прадпрыемствамі калгасам перадавалася сыравіна, зыходныя матэрыялы і прадукты. Уся ўзначаленая маёмасць запісвалася за калектыўнымі гаспадаркамі ў беспрацэнтную пазыку, якая пагашалася імі на працягу дзесяці гадоў у галіне асноўнага капіталу і трох гадоў — у частцы зваротнага⁵.

На пачатку 1926 года была прынята пастанова Эканамічнай Нарады пры Савеце Народных Камісараў БССР аб спецыяльным фондзе для крэдытавання мерапрыемстваў па індустрыялізацыі калгасаў. Пазыкі з гэтага фонду выдаваліся калектыўным гаспадаркам выключна на збудаванне, капітальны ремонт, абсталяванне вытворчых прадпрыемстваў і павінны былі выкарыстоўвацца па непасрэднаму прызначэнню; у адваротным выпадку ўстановам сістэмы сельскагаспадарчага крэдыту дазвалялася патрабаваць іх датэрміновага пагашэння⁶.

Выкарыстоўваючы пазыкі з фонду індустрыялізацыі, толькі Магілёўская акруговая секцыя калгасаў вызначыла да аднаўлення ў 1927 годзе 3 крухмальныя заводы, 6 млыноў, маслабойны завод і завод па перапрацоўцы фруктаў. Падкрэслівалася, што «прадпрыемствы павінны павялічыць таварнасць сельскай гаспадаркі, даваць добры прадукт пры невысокім сабекошце і адпавядаць сучасным тэхнічным і эканамічным умовам». На перспектыву (1927—1931 гады) намечаліся высокія тэмпы росту сырзаводаў⁷.

Стварэнне новых вытворчасцей калгасаў адбывалася з улікам не толькі іх асабстай спецыялізацыі, але і спецыялізацыі гаспадарак навакольнага сялянства. Так, у 1925/26 гаспадарчым годзе камуны і сельгасарцелі Беларусі мелі 37 прадпрыемстваў, з якіх 31 — вадзяныя млыны. Толькі ў адным калгасе рэспублікі дзейнічаў масласырзавод. У наступным годзе масласырзаваў налічвалася ўжо 38. За 1927/28 гаспадарчы год колькасць прадпрыемстваў па перапрацоўцы малака ў калектыўных гаспадарках узрасла ў два разы. Развіццё ж крухмальных заводаў замаруджвалася нізкім тэхнічным аснашчэннем і адсутнасцю попыту на іх прадукцыю⁸.

У калгасах меліся таксама плодасушыльні, уварачна-вінаробчыя і алейныя заводы (перапрацоўка насення ільну і канпель у алей). Аднаўляліся вытворчасці па вырабу цэглы, чарапіцы, вапны; разам з ростам млыноў павялічвалася колькасць лесапільняў. На 1 кастрычніка 1928 года толькі ў калектыўных гаспадарках Мінскай акругі налічвалася 39 розных прамысловых і дапаможных прадпрыемстваў. Па плану на 1928/29 гаспадарчы год вызначаліся да пабудовы: крухмальны завод з перапрацоўкай да 200 тыс. пудоў бульбы ў год, 5 буйных масларобча-сыраварных заводаў і 2 плодасушыльні. Разам з перапрацоўкай прадукцыі сваіх гаспадарак прадпрыемствы калгасаў перапрацоўвалі і сельскагаспадарчую сыравіну навакольнага сялянства⁹.

Працягваўся колькасны рост прадпрыемстваў калгасаў (з 37 у 1925/26 гаспадарчым годзе да 213 у 1927/28), аднак кіраўніцтва Белсельсаюза было не задаволена тэмпамі індустрыялізацыі калгасаў. Па-ранейшаму праекты і каштарысы на тэхнічныя прадпрыемствы калектыўных гаспадарак складаліся выпадковымі асобамі па прыватнай дамоўленасці. Нагляд за іх пабудовай таксама даручаўся прыватным асобам, часта недастаткова кампетэнтным. Невыкананне плана рэканструкцыі прадпрыемстваў па перапрацоўцы малака з'яўлялася адной з галоўных прычын таго, што сярэдні кошт аднаго завода калгасаў у 1926/27 гаспадарчым годзе склаў 1408 рублёў у параўнанні з 4—6 тыс. рублёў сярэдне абсталяваных заводаў. Нягледзячы на рост удзельнай вагі прадпрыемстваў калектыўных гаспадарак у сістэме масласырзаваў малочнай кааперацыі рэспублікі (з 16 % у 1924/25 гаспадарчым годзе да 20 % у 1926/27), большасць з іх заставаліся дробнымі, знаходзіліся ў памяшканнях, не адпавядаўшых элементарным тэхнічным і санітарна-гігіенічным умовам вытворчасці¹⁰.

Узнікла пытанне аб эканамічнай мэтазгоднасці арганізацыі ў калгасах невялікіх дапаможных прадпрыемстваў па перапрацоўцы сельскагаспадарчай прадукцыі. Абсталяваная ўстарэлай тэхнікай, яны мелі больш высокія выдаткі вытворчасці, чым буйныя спецыялізаваныя прадпрыемствы. Імкненне вырашыць адзначаную супярэчнасць і гарманічна злучыць прамысловасць з сельскай гаспадаркай нярэдка прыводзіла да пашырэння дзейнасці падсобных прадпрыемстваў за межы аднаго калгаса. Кіраўніцтвам Белсельсаюза была вынесена і пачала праводзіцца ў жыццё ў 1927—1928 гадах прапанова аб арганізацыі дапаможных вытворчасцей пры куставых аб'яднаннях калектыўных гаспадарак. Даход сельгасарцелей і камун вызначаўся ў залежнасці ад іх удзелу ў будаўніцтве, аднак большая яго частка павінна была ісці на пашырэнне прадпрыемстваў.

Разам з тым меліся прыклады, калі набліжэнне прамысловай вытворчасці да крыніц сыравіны ў сельскай гаспадарцы давала значны эфект. Так, сыраварны завод камуны «Звязда» Чэрвеньскага павету пастаўляў сыр у Германію. Пра высокую якасць сыру і іншых малочных прадуктаў сведчыла і тое, што за іх камуна атрымала на раённай і Усебеларускай выстаўцы

дыпломы першай ступені. Нягледзячы на ведамасныя перашкоды, прыбытак сельгаскамуны «Звязда» ад свайго прадпрыемства толькі з 1927 па 1928 год павялічыўся ў пяць разоў¹¹.

Развіццё перапрацоўкі сельскагаспадарчай прадукцыі ў калгасах у 20-я гады паказвала магчымасць злучэння ў адпаведных прапорцыях дробнай вытворчасці з буйнай, канцэнтраванай. Вызначыліся дзве тэндэнцыі. З аднаго боку, чым большае прадпрыемства, тым больш сучасным быў працэс перапрацоўкі. Але, з другога боку, звязанае з гэтым павелічэнне адлегласці вяло да падаражэння канчатковай прадукцыі. Да таго ж пагаршаліся ўмовы выкарыстання адходаў перапрацоўкі, якія з'яўляліся каштоўнымі кармамі альбо ўгнаеннямі. Так, камуна імя Карла Лібкнехта ўжо на пачатку свайго дзейнасці адрамантавала і пераабсталявала крухмальны завод. Прыбытак ад яго склаў у 1920 годзе 1500 рублёў, а ў 1928 ужо больш 27 тыс. Адходы выкарыстоўваліся на корм жывёле і продаж навакольным сялянам. Апошнія адзначалі, што ў выніку такой дабаўкі ў іх гаспадарках павысіліся ўдоі малака¹².

Падагульняючы вынікі абследавання калгасаў у чэрвені 1928 года, ЦСУ БССР адзначала, што рост прадпрыемстваў у калектыўных гаспадарках паліпае якасць таварнай прадукцыі і пашырае яе збыт на рынку. Акрамя таго, праз індустрыялізацыю калгасаў наладжваецца іх сувязь з навакольнымі сялянамі шляхам перапрацоўкі сельскагаспадарчых прадуктаў і абслугоўвання рознымі майстэрнямі: кузнямі, абутковымі, сталярнымі і г. д.¹³ Такім чынам, дробная аднаасобная гаспадарка развівалася ў напрамку інтэграцыі з буйнай, кааператыўнай праз таварна-грашовыя (часткова — і натуральныя) адносіны. Пацвярджаўся вывад XV з'езда ВКП(б) аб тым, што важнейшую ролю ў працэсе вытворчага кааперавання «іграе ўжо цяпер і яшчэ больш будзе іграць у будучым сельскагаспадарчая індустрыя (як дзяржаўная, так і кааператыўная), непасрэдна звязаная — і тэхнічна і эканамічна — з сельскагаспадарчай вытворчасцю і пераўтвараючая лад гэтай апошняй»¹⁴.

Фарсіраванне працэсу калектывізацыі з канца 1929 года і гігантаманія ў калгасным будаўніцтве ў галіне перапрацоўкі сельскагаспадарчай прадукцыі падштурхнула да арганізацыі ў шэрагу выпадкаў аграіндустрыяльных камбінатаў. У аснове ідэі іх стварэння ляжала імкненне перайсці да сацыялізму вельмі хуткімі тэмпамі, але для гэтага не было адпаведных эканамічных і тэхнічных перадумоў. Паступова, як рэакцыя на памылкі і адмоўныя вынікі дзейнасці аграіндустрыяльных камбінатаў, умацаваўся погляд, згодна з якім адмаўляўся наогул ўсякі удзел калгасаў у арганізацыі дапаможных прадпрыемстваў. На пачатку 50-х гадоў сцвярджалася, што яны быццам бы супярэчаць самой прыродзе калектыўных гаспадарак і тармазяць іх развіццё. Калгасы павінны былі абмяжоўвацца толькі сельскагаспадарчай вытворчасцю, а перапрацоўкай займацца дзяржаўная харчовая прамысловасць, у якой вядучую ролю адыгрывалі прадпрыемствы з высокім узроўнем канцэнтрацыі вытворчасці. У якасці тэарэтычнага абгрунтавання прыводзіўся тэзіс аб перавагах буйнай вытворчасці над дробнай.

Такім чынам, усталявалася канцэпцыя поўнага адзяржаўлівання эканамічнага працэсу, якая адмаўляе неабходнасць надзейнага эканамічнага механізма сувязі, выкарыстання элементарных умоў гандлю, рынку, абмену. Спробы абвергнуць яе, як адзначае акадэмік Л. Абалкін, натыкаюцца на звязанае з цэлай сістэмай стэрэатыпаў мыслення супрацьдзейнае, якое вельмі цяжка пераадолець¹⁵. І таму каштоўным з'яўляецца сёння вопыт 20-х гадоў па арганізацыі перапрацоўкі сельскагаспадарчай прадукцыі ў калгасах.

¹ Гл.: Четвертый Всесоюзный съезд колхозников: Стенографический отчет. М., 1988. С. 67, 81.

² Ча янов А. В. Основные идеи и формы организации крестьянской кооперации. М., 1919. С. 305.

³ КПСС в резолюциях и решениях съездов, конференций и пленумов ЦК. М., 1984. Т. 4. С. 300.

⁴ Гл.: Решения партии и правительства по хозяйственным вопросам (1917—1967). М., 1967. Т. 1. С. 512.

⁵ Гл.: Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства Белорусской Советской Социалистической республики за 1927 год. Минск, 1928. № 3. Ст. 14.

⁶ Гл.: Там же. 1926. № 1. Ст. 175; 1927. С. 566—567.

⁷ ЦДАКР БССР. Ф. 334, воп. 1, спр. 771, арк. 9; Пяцігадовы план развіцця наводнай гаспадаркі Магілёўскай акругі (1927—1931 гг.). Магілёў. 1927. С. 23.

⁸ Гл.: Отчет Народного Комиссариата Земледелия БССР за 1926/27 хозяйственный год. Минск, 1928. С. 252; Белсельсаюз: Справоздача за 1927/28 аперацийны год. Минск, 1929. С. 10.

⁹ Гл.: Матэрыялы да справоздачы Менскага акруговага выканаўчага камітэта. Минск, 1929. С. 41.

¹⁰ Гл.: Агеяў Л. Жывёлагадоўля і перспектывы яе развіцця ў калгасах БССР // Сельская і лясная гаспадарка. 1928. № 3—4. С. 29, 30; Белсельсаюз: Справоздача за 1927/28 аперацийны год. С. 10.

¹¹ Гл.: Кудзіна ў С. Жыццё і праца камуны «Звезда». Минск, 1929. С. 21.

¹² Гл.: Кудзіна ў С. Камуна імя Карла Лібкнехта. Минск, 1930. С. 55—56.

¹³ Гл.: Калгасы БССР. Менск, 1929. С. 22.

¹⁴ КПСС в резолюциях... Т. 4. С. 300.

¹⁵ Гл.: Народное хозяйство Белоруссии. 1989. № 4. С. 14.

Г. И. ИЛЬЯЦУК

К ВОПРОСУ О СУЩЕСТВОВАНИИ ТАК НАЗЫВАЕМОГО «СОЮЗНОГО БЮРО СОЦИАЛ-ДЕМОКРАТОВ-МЕНШЕВИКОВ»

В публикациях последнего времени¹ обоснованно отмечаются несостоятельность и фальсифицированный характер обвинений публичного судебного процесса над членами «Союзного Бюро социал-демократов-меньшевиков» (1—9 марта 1931 года). По этому делу были осуждены (на сроки от трех до десяти лет лишения свободы) 14 человек: член президиума Госплана В. Г. Громан, члены правления Госбанка СССР Б. М. Берлацкий и В. В. Шер, известный экономист и публицист Н. Н. Суханов, ответственные работники Наркомторга СССР М. И. Тейтельбаум и М. П. Якубович, экономисты А. М. Гинзбург, И. Г. Волков, Л. Б. Залкинд и А. Л. Соколовский, бухгалтер К. Г. Петунин, профессора политэкономии А. Ю. Финн-Енотаевский и И. И. Рубин, журналист В. К. Иков. Все они признали себя виновными во вредительстве, подготовке интервенции и тяжких экономических преступлениях (представление ложных обзоров по народному хозяйству, срыв планов и темпов индустриализации и кредитной реформы, сокрытие средств потребительской кооперации, недоснабжение рабочих товарами и др.). Вместе с тем внимательное изучение материалов судебного процесса, соотнесение их с анализом состояния антисоветских сил внутри страны и в эмиграции убеждает, что признательные показания обвиняемых далеки от достоверности. Расходятся они и со многими очевидными, установленными историческими фактами. Солидаризуясь с подобными выводами о процессе, хотелось бы дополнить их как некоторыми аргументами, деталями, так и оценками этого судебного спектакля самими меньшевиками.

Глубокие сомнения вызывают, прежде всего, «интервенционистские» намерения подсудимых. Ведь из многочисленных меньшевистских документов хорошо известно, что все течения и руководящие центры меньшевизма (включая правое крыло) были в те годы противниками антисоветской интервенции. Об этом писали, к примеру, Ф. И. Дан — в заявлении Заграничной делегации (официального эмигрантского центра) РСДРП от 28 февраля 1931 года² и А. Н. Потресов — на страницах правоменьшевистского органа «Записки социал-демократа»³. Эмигрантский партийный центр меньшевиков не только выразил крайне негативное отношение к вредительству и антисоветскому саботажу, но и выступал противником «насильственного свержения большевистской диктатуры»⁴. Тезисы РСДРП по национальному вопросу (апрель 1929) призывали рабочих всех наций СССР отказаться от поддержки сепаратистских тенденций, чтобы избежать опасности гражданской войны и империалистической интервенции. При активном участии меньшевиков Исполком РСИ (Социнтерна) принял в мае 1930 года резолюцию, которая обязывала все партии социалистического Интернационала избегать действий, которые вели бы к «хозяйственной дезорганизации», гражданской войне и к интервенции против СССР⁵. Таковую позицию меньшевизма обусловили опасения, что объединение с силами контрреволюции могло бы способствовать установлению в СССР крайне реакционного режима, исключавшего последующую демократизацию страны.

Трудно поверить в сам факт принадлежности большинства подсудимых (на момент их ареста) к партии меньшевиков. По свидетельству «Социалистического Вестника» (центрального органа меньшевиков), членом РСДРП оставался к началу 30-х гг. лишь один В. К. Иков. Другие обвиняемые либо